

بررسی و تحلیل کارکرد اقتصادی و اجتماعی میدان نقش جهان در دوره صفویه (۹۰۷-۱۱۳۵ ه ق)

مهشید سادات اصلاحی^۱

متین سادات اصلاحی^۲

چکیده:

یکی از فضاهای مهم و کاربردی هر شهر، وجود میدان است. میدان یک فضای نسبتاً باز، با یک مقیاس معین است که از جهات گوناگون با خیابان‌ها و محله‌های مجاور ارتباط دارد. وجود مسجد، بازار و دیگر بناها نشانگر همبستگی میان مردم و حکومت است و این تعلق یک پیوند را میان پادشاه و مردم آن جامعه برقرار می‌کند. هر میدانی با توجه به موقعیت اش دارای کارکردهای خاصی است. میدان نقش جهان با توجه به کارکرد اقتصادی و اجتماعی، و تعامل آن‌ها با یکدیگر در نوع خود یک میدان بی نظیر تلقی می‌شود. مهمترین پرسشی که در این پژوهش با آن روبرو هستیم این است که میدان نقش جهان چه کارکرد اقتصادی و اجتماعی در دوره صفویه داشته است؟ نتایج بدست آمده در این پژوهش نشان می‌دهد که میدان نقش جهان با توجه به طراحی و ساخت آن، توانسته است هم‌زمان این کارکردها را با هم به مرحله انجام برساند و با این تعامل یک پیوند و همبستگی را بین مردم جامعه به وجود بیاورد. رویکرد پژوهش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع دست اول تاریخی و سفرنامه‌های دوره صفویه است.

واژگان کلیدی: میدان نقش جهان، دوره صفویه، کارکرد اقتصادی و اجتماعی

Check and analysis function economic and social Square nagshe jahan at during safavid (1501- 1722 Ad)

abstract

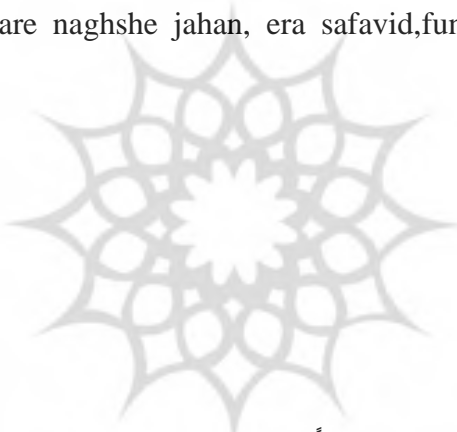
One Of emportant areas and functionl every city existence of the field. Square aspace fairiy open with one certain scale that is various directions streets and its related to eighboring neighbor hoods presence of mosque market and other buildings solidarity indicator between people and

۱. پژوهشگر، کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی/ دانشگاه اصفهان

۲. پژوهشگر، کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی/ دانشگاه اصفهان

government and this interaction. One a link between the king and the people that's a university establishes every square according to his position has function is special. Square naghshe jahan according to function economic and social and treated it together in its kind one square unique deemed be to. The important question which is in this research we face it that is Square naghshe jahan what function economic and social during the safavieh is have? Reults gained in this research this is Square naghshe jahan according to design and construction that has managed simultaneous these functions to gether to the level to do and with this in teraction one link and solidarity between people and community to create. Approach research descriptive analytical and relying on resources historical and travel logs safavid period.

Keywords: Square naghshe jahan, era safavid,function economic and social.

مقدمه:

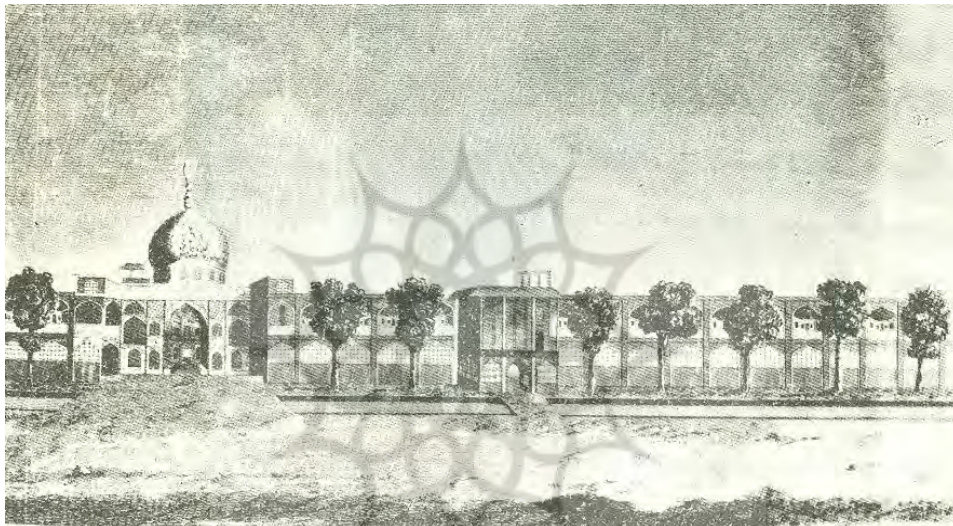
میدان در لغت به معنای محوطه ای معمولاً دایره ای شکل، که چندین خیابان را به هم ارتباط می دهد(عمید، ۱۳۶: ذیل میدان). معمولاً در پایتخت ها و شهرهای بزرگ یک میدان حکومتی وجود داشت که برای تمرین های نظامی، سان و رژه و انجام مراسم رسمی و گاهی مجازات مجرمان مورد استفاده قرار می گرفت. در پیرامون این میدان ها، بناهای نظامی، حکومتی و سلطنتی قرار داشتند، اما در مواردی، شخص حاکم یا تشکیلات حکومتی، در هنگام ساختن یا بازسازی چنین میدانی، آن را به گونه ای طراحی می کردند و در منطقه ای مستقر می کردند که میدان دارای کارکرد اجتماعی نیز باشد. میدان نقش جهان اصفهان، یکی از بهترین نمونه های میدان هاست. که در واقع کارکرد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن به واضح نمایان است. پیرامون این گونه میدان ها، معمولاً در کنار فضاهای نظامی، حکومتی و سلطنتی، مسجد و بازار و برخی دیگر از فضاها و بناهای شهری ساخته می شد.(سلطانزاده، ۱۳۷۰: ۸۷-۸۵) میدان نقش جهان از جمله میدان هایی به شمار می رود که بیشتر سفرنامه نویسان و تاریخ نگاران از این نوع میدان سخن گفته اند و زیبایی آن را

توصیف کرده اند. میدانی که تمام کارکردها را در خود جای می دهد در نوع خود بی نظیر است. میدان نقش جهان با توجه به نوع معماری و چگونگی قرار گرفتن این مجموعه ها با هم کارکردهای گوناگونی را به خود اختصاص داده است و همین عامل باعث برتری این میدان نسبت به دیگر میدان هایی که در دوره های مختلف ساخته شده اند قرار می گیرد. اما در باب پیشینه پژوهش باید اذعان کرد که مقالات متعددی درباره میدان نقش جهان توسط پژوهشگران نوشته شده است. مقاله فضای باز میدان نقش جهان، ارزش ها و مسئله ها که علی شهابی نژاد در آن مسائل موجود در میدان نقش جهان را در وضعیت کنونی توصیف کرده و پیشنهادهایی هم در رفع آن بیان کرده است. مقاله میدان نقش جهان اصفهان و عناصر آن توسط رضا فراهانی به نگارش درآمده است وی در این پژوهش به معرفی عناصر میدان مانند: مسجد، کاروانسرا، بازار و غیره می پردازد. در واقع تاکنون مقاله مستقلی درباره کارکرد میدان نقش جهان در دوره صفویه به نگارش درنیامده است. لذا در این پژوهش برآنیم تا کارکردهای اقتصادی و اجتماعی میدان نقش جهان را در دوره صفویه بررسی و تحلیل نماییم.

میدان نقش جهان در دوره صفویه:

«این میدان را میدان نو یا میدان نقش جهان می خوانند که به معنی میدان با شیشه های نقش آگین است. زیرا برای ساختن این میدان عمارت بزرگی را که دارای شیشه های رنگین و پر نقش و نگار بوده و نقش جهان نام داشته، خراب کرده اند. بعضی نویسندگان اسم میدان نقش جهان را به مناسبت زیبایی کاخ آن میدان نقش جهان نما آورده اند (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۶۱) طراحی و احداث میدان نقش جهان در دوره صفویه و توسط شاه عباس اول (۱۰۳۸-۹۹۶ ه.ق) صورت گرفت. و از منظر شاردن این میدان یکی از زیباترین و خوش منظر ترین میدانهای جهان است» (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۳). برخی از پژوهشگران بر این باورند که قصد شاه عباس از احداث این میدان، رقابت با میدان عتیق بود. اما نمی توان به طور قطع اذعان کرد که هدف وی چه بوده است. اما می توان تلاش وی را در جهت آبادانی و رونق شهر اصفهان ستود. دو ویژگی کلیدی طرح اصلی شاه عباس برای اصفهان، چهارباغ و میدان نقش جهان بود. اولی که گفته می شود نامش را از چهار تاکستانی گرفته که شاه برای تحصیل حق مسیر می بایست بخرد، خیابانی بزرگ بود. ویژگی کلیدی دوم اصفهان شاه عباس میدان عظیم نقش جهان بود که با طول و عرض تقریبی ۵۰۷ و ۱۵۸ متر، در شرق منتهی الیه شمالی چهار باغ و با زاویه کوچکی نسبت به آن قرار داشت. (سیوری، ۱۳۹۱: ۱۵۶) «مقیاس میدان بزرگ، قریب هفتصد قدم طول و سیصد قدم عرض دارد، طول آن از جنوب به شمال واقع شده و در چهار سمت عمارت دارد. شاه عباس در کنار آن نهر به فاصله های معین درخت کاشته بود اما هر روز رو به تمامی می روند و کسی مراقبتی ندارد» (تاورنیه، ۱۳۶۹: ۳۸۴) دور میدان یک ردیف مغازه و بالای هر مغازه غرفه ای است که به زیبایی میدان می افزاید. در

شمال میدان، سر در قیصریه و بازار شاهی و در مشرق آن مسجد شیخ لطف الله بنا شده. در قسمت مغرب میدان، کاخ شکوهمند و تاریخی عالی قاپو قرار گرفته و در جنوب میدان مسجد واقع شده. زمین وسط که امروز دارای حوضی بزرگ و گل کاری در اطراف آن است، ویژه چوگان بازی، تیر اندازی و سوارکاری بوده و هنوز هم دروازه های سنگی آن وجود دارد. (شیخ صراف، ۱۳۹۲: ۲۴۶) همه این بناها اعم از مسجد، بازار، تیمچه، کلروانسرا، حمام، مدرسه و غیره در جایی به نام میدان نقش جهان گرد آمده که، نیاز تمام طبقات مختلف و شاه را رفع می کند. این بناها باتوجه به تنوع کارکردشان، نوعی وحدت و همبستگی را در جامعه به نمایش گذاشتند که به توصیف و تحلیل به کارکرد آنها می پردازیم.

الف- میدان شاه، ماخذ: شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۳

الف) کارکرد اقتصادی:

۱-۱) تجارت و بازرگانی:

یکی از مهمترین دغدغه های پادشاهان دوره صفویه، ایجاد ثبات و رونق اقتصادی در جامعه بود. داد و ستد و مبادله کالا و اجناس رفاه و امنیت را بوجود می آورد. میدان شاه، مهمترین مرکز داد و ستد بود و کم به صورت بورس شهر درآمد بود. علاوه بر آن اطراف آن، عده زیادی فروشنندگان همیشه وجود داشته اند که کم رسته های خاص پدید آوردند. (پاریزی، ۱۳۴۸، ۱۵۲) توماس هربرت انگلیسی که در سال ۱۰۳۷ از اصفهان دیدن کرده درباره میدان نقش جهان می نویسد: «میدان یا بازار بزرگ بدون شک مجلل ترین و مطبوع ترین و خوشبوترین بازار در سراسر جهان است این میدان شبیه مرکز بورس ما یا شبیه میدان سلطنتی در پاریس است» (نوایی، ۱۳۶۶، ج ۱: ۲۳۶). وی میدان نقش جهان را همگانی ترین بازاری دانسته که خود دیده و آن را یک بازار مکاره

واقعی معرفی می نماید براساس نوشته های او درآمد روزانه میدان پنجاه اکو^۱ بوده است(همان: ۱۱۵) درآمد قابل توجه میدان نقش جهان، نشانگر سهولت در داد و ستد و فراوانی کالاها و تولیدات مردم است که به بازار عرضه می شود. شاردن در سفرنامه خود بیان می کند که «همه صنعتگران و فروشندگان هر صنف در داخل شهر، کنار هم دکان دارند فروشندگان یا صنعتگرانی که در میدان بساط پهن می کنند کنارهمند تا مردم بدانند برای خریدن اشیاء مورد نظرشان به کدام قسمت میدان بروند. مردم می گویند در زمان سلطنت شاه عباس کبیر و جانشینش درآمد روزانه میدان افزون بر پنجاه اکو بود»(شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۹) در واقع شاه عباس این فضا را مازاد بر دکان هایی که در شهر است بوجود آورد تا مردم بتوانند در هر نقطه ای از شهر مایحتاج خود را تامین کنند که بواسطه آن درآمد خوبی هم نصیب فروشندگان می شد. میدان نقش جهان فقط منحصر به صنعتگران، خرده فروشان، مسگران و غیره نبود بلکه «فروشندگان هر نوع کالا اعم از عرضه کنندگان هر نوع مواد خوراکی و چیزهای دیگر در این میدان بساط پهن می کردند»(شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸) دکان ها و مغازه های اطراف میدان کفاف فروشندگان را نمی داد لذا آنان با پهن نمودن حصیر یا فرش بساط خود را پهن می کردند و برای جلوگیری از نور آفتاب شدید، بارندگی و ایجاد سایبان، چتر بزرگی را برای خود درست کرده بودند که قابلیت حرکت و چرخاندن بود و از آن می توانستند استفاده کنند.(شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸) البته نباید فراموش کرد که فرمان ها و دستورهایی که شاه عباس برای نوع مکان چگونگی استقرار، زمان خرید و فروش کالاها و ... صادر می کرد به رونق اقتصادی و سهولت تجارت تاثیر داشت. شاه عباس اول فرمان داد به منظور رفاه و آسایش مردم فروشندگان همه نوع کالا در میدان گرد آیند و اجناس خود را به معرض فروش قرار دهند، و نیز هر گونه متاع را که کمیاب تر و گران قیمت تر می باشد در بازارهای اطراف میدان بفروشند. (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۴۰). جهانگرد انگلیسی در بازدید میدان نقش جهان می نویسد: «میدان روزها اغلب پوشیده از چادر دستفروشان بود و در انبار بازرگانان در اطراف میدان «نواع مال التجاره و به طور عمده ادویه انبار شده بود و روزانه افرادی از ملیت های مختلف نظیر انگلیسی، هلندی، پرتغالی، عرب، ترک، یهودی، ارمنی، روسی و هندی به این محل می آمدند»(herbert، ۱۶۳۴: ۸۶). حضور ملیت های مختلف در اصفهان و خرید و فروش کالاها با یکدیگر، جهت رفع مایحتاج خود، زمینه را برای صادرات و واردات کالاها به دیگر کشورها فراهم کرد. همچنین این بازار یک منبع درآمد قوی برای دولت بود که پادشاه و دربار بواسطه آن تامین می شدند.

۱. اکو: پول نقره قدیم معادل سه لیور و گاهی شش لیور

۱-۲) امنیت اقتصادی:

رونق تجارت و بازرگانی در سایه امنیت اقتصادی شکل می گیرد. پادشاهان در دوره صفویه امنیت را برای فروشندگان و صاحبان کالا در میدان نقش جهان فراهم می کردند. «ارباب حرف متاع و ابزار خود را شبها از میدان بیرون نمی برند بلکه آنها را یا در صندوقهایی جا می دهند و به هم می بندند یا در کیسه بزرگ، یا در چادری جا می دهند، ... در آخر کار روی صندوق یا بار خود را با چتر یا سایه بانشان می پوشانند و بی آنکه کسی مسئول نگهداری متاعشان باشد به خانه شان می روند» (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸). امنیتی که برای فروشندگان در این میدان بوجود آوردند باعث شد تا فروشندگان وسایل و کالاهای خود را برای روزهای آتی در میدان قرار دهند. در واقع پاسداران در تمام شب در میدان سرکشی می کنند، تا در حفظ مال مردم نهایت مراقبت را داشته باشند (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸)

ب) کارکرد اجتماعی:

۱-۲) قهوه خانه، شیره خانه و چایخانه:

یکی از مهمترین کارکرد اجتماعی میدان نقش جهان، مکان هایی از قبیل دکان، مغازه و ... برای تفریح و گذراندن اوقات فراغت بود که ثبات اقتصادی و رفاه در سایه امنیت، این امکان را برای مردم فراهم کرد. الئاریوس در سفرنامه خود به مکان هایی اشاره می کند که مردم برای پر کردن اوقات فراغت به آنجا می رفتند. از جمله این مکان ها می توان به شیره خانه اشاره کرد. در این مکان کوزه های شراب به مشتریان می دهند. علاوه بر شیره خانه می توان به چایخانه اشاره کرد که در میدان دکانی به نام چای خانه وجود دارد که در آن آب داغ سیاه رنگی را که از ریختن گیاهی در آب جوش بدست می آید به مشتریان می دهند. (الئاریوس، ۱۳۶۹، ج ۲: ۶۵۷) قهوه خانه در میان سایر مکان هایی که ذکر شده اهمیت بیشتری دارد. «در قهوه خانه ضمن کشیدن قلیان چند فنجان قهوه داغ هم صرف می کردند. در این سه نوع دکان ها معمولاً نقالان و شاعران هم هستند، آنها وسط دکه یا چادر روی صندلی بلندی نشسته و اشعاری را می خوانند و برای سرگرمی مشتریان داستان های تاریخی و متفرقه نقل می کنند و نقالی با عصائی که در دست دارد حرکاتی کرده و قهرمانان داستان را برای شنوندگان و تماشاچیان مجسم می نمایند» (همان: ۶۱۰). در واقع این مکان ها نوعی پاتوق برای اقشار و طبقات مختلف جامعه بود که بواسطه آن اوقات فراغت خود را می گذراندند.

۲-۲) محل آسایش و تفرجگاه:

یکی از مهمترین کارکرد اجتماعی میدان نقش جهان، فضای بازی بوده که دور میدان و جلوتر از مغازه ها طراحی شده بود که مورد استفاده مردم قرار می گرفت و کمپفر در باب این فضا می نویسد «فضای ما بین نهر درختان و بدنه میدان نوعی گردشگاه و تفرجگاه عمومی بوده است، به

دلیل سایه اندازی بدنه میدان و درختان پیرامونی همواره در سایه قرار داشت و از همین رو فضایی بسیار مناسب برای گشت و گذار در اطراف میدان و مشاهده اجناس و فعالیت های درون حجره ها و مغازه های پیرامونی میدان بود. همچنین عده ای از مردم در پای نهر و زیر سایه درختان نشسته و به تماشای مسابقات و فعالیت های مختلف صورت گرفته در میدان می پرداختند» (کمپفر، ۱۳۵۰: ۹۴) آنچه که بر زیبایی میدان نقش جهان می افزود فضای پیرامونی آن بود که بواسطه درختان و جوی آب پُر می شد. در واقع استقرار در این مکان به گفته شاردن بسیار لذت بخش است، زیرا می توان در سایه درختان زیبای آن آسود. (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸)

۲-۳) مجازات و عفو :

مرکزیت و قابل دسترس بودن میدان نقش جهان برای عموم مردم و پادشاه این فرصت را فراهم می کرد تا وقایع مهم را در این مکان به سمع و نظر مردم برسانند. یکی از این وقایع دستور مجازات یا عفوی بود که توسط پادشاهان صفوی صورت می گرفت. ملا جلال الدین منجم یکی از وقایع نگاران دوره شاه عباس اول از مجازات و عفو در میدان نقش جهان می نویسد: «ذکر وقایع ۱۰۱۸: محرم این سال هفدهم فروردین ماه جلالی تخاقوی نیل بود شب اولش حکیم محمد قاسم جیلانی را با غلامش زخم زدند و روز دوازدهم ابتدای جشن و چراغان باغ نقش جهان نمودند و یازده شبانه روز این صحبت بود و قلم عفو بر سر جرایم اهل کشیدند و...» (منجم، ۱۳۶۶: ۳۶۰) بنابراین می توان گفت که به دلیل گستردگی و تجمع افراد در میدان نقش جهان، اخبار و حوادث سریع به مردم منتقل می شد.

۲-۴) مسابقه تیر اندازی:

میدان نقش جهان فضایی مناسب برای اجرای مسابقات و بازی ها بود. زیرا علاوه بر زمین وسیع، امکان تماشا را از دور تا دور میدان برای مردم فراهم می کرد. الثاریوس درباره چگونگی نحوه مسابقات تیر اندازی در سفرنامه خود می نویسد «در وسط میدان و جلوی در بزرگ عالی قاپو میله بزرگی نصب کرده اند که در بعضی از مواقع یک خربزه، هندوانه یا یک سیب و گاهی هک یک بشقاب نقره پر از سکه و پول را بالای آن می گذارند و آن وقت شاه و خان های او در یک مسابقه تیراندازی شرکت کرده و به طرف آن هدف تیراندازی می نمایند و هریک موفق شده و میوه ها یا بشقاب سکه ها را زدند به عنوان میزبان انتخاب گردیده و شاه و دیگران به منزل او می روند و افتخار پذیرایی از شاه را پیدا می کند و اما سکه هایی که با خوردن تیر به بشقاب روی زمین می ریزد نصیب نوکران و مستخدمین می شود» (الثاریوس، ۱۳۶۹، ج ۲: ۶۰۹)

۲-۵) چوگان بازی و پرتاپ نیزه:

انواع دیگر بازی هایی که در میدان نقش جهان اجرا می شد می توان به چوگان بازی و پرتاپ نیزه اشاره کرد «در آخر میدان دو ستون ستبر مرمین به ارتفاع هشت پا و به فاصله چهار پا از هم که

در چوگان بازی به کار است برپاست. (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۴) «در همین محل گاهی خان ها و رجال بزرگ به بازی گوی و چوگان می پردازند. بدین معنی که سوار بر اسب با چوب هایی که به نام چوگان در دست دارند توپ های کوچک چچوبی را که گوی می نامند زده و به طرفی می رانند (الثاریوس، ۱۳۶۹، ج ۲: ۶۰۹). در واقع برای دیگر انواع ورزش ها نیز به کار می رفت، از جمله مسابقات قبق اندازی که در آن اسب سوارانی که چهار نعل می تاختند بر جامی زرین (یا عدف کم ارزش تری) که بر بالای دیرک چوبی بلندی قرار داشت تیر می انداختند. (سیوری، ۱۳۹۱: ۱۵۸) (فلسفی، ۱۳۵۳، ج ۲: ۳۰۶ و ۳۰۷) شاه عباس از برگزاری مراسم هایی نظیر چوگان بازی برای نمایش دلآوری ها، تقویت بنیه نظامی سپاه و تربیت سوارکاران چابک بهره می گرفت و سعی داشت این ورزش باستانی را بسیار مهم جلوه بدهد (فلسفی، ۱۳۴۴: ۲۸۶-۳۰۵) هدف بعضی از شاهان صفوی از برگزاری این بازی ها، تفریح و پر کردن اوقات فراغت مردم بود اما سانسون یکی از اعضای هیات مبلغان مسیحی که سفرش معاصر با شاه سلیمان صفوی (۱۰۴۵-۱۰۷۳ ق) بود هدف برگزاری این گونه مسابقه های رسمی و تشویق و هدیه دادن شاه سلیمان صفوی به برنده گان مسابقه می داند. (سانسون، ۱۳۷۷: ۴۴)

۶-۲) برپایی مراسم و جشن:

از دیگر کارکردهای مهم اجتماعی میدان نقش جهان برگزاری مراسم و آیین هاست. «این میدان بزرگ در روزهای برگزاری جشنها و عیدها و مراسم پذیرایی از سفیران کشورهای خارجی از جمعیت خالی می شود» (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸) «نزدیک غروب آفتاب بند بازان، حقه بازان، خیمه شب بازان، معرکه گیران و نقالانی که به نظم یا نثر سخن ساز می کنند، قصه پردازان، مساله گوها در میدان اجتماع می کنند و به هنرنمایی می پردازند» (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۹) واقعه نگار معاصر عالم آرای شاه اسماعیل، یکی از این جشن ها را در سال ۱۰۱۹/۱۶۱۱ شرح می دهد...» پادشاه موید منصور در کمال بهجت و سرور بطریق معهود و در باغ مزبور (باغ نقش جهان اصفهان) جشن عالی طرح فرمود اطراف نهرآبی را که از میان باغ جاریست... به اکابر و اعیان دارالسلطنه مذکور و بلوکات و اهالی خراسان و صواحب تبریز و تجار و اصناف خلایق که در پای تخت همایون بودند علی قدر مراتبهم قسمت فرموده هر طبقه مجلسی طرح انداختند... در برابر هر مجلس طاق ها افزاشته استادان نجار و مهندسان نادره کار به فنون غریبه انواع هیاکل پرداخته چراغدان ها بر آب تعبیه کردند و همه شب تا به صبح روشنان سپهر مینایی که مجلس آرایان عالم علوی و بزم افروزان عشرت سرای ملکوتی اند به هزاران چشم حسرت بر آن چراغان و مجالس بهشت نشان می نگریستند.» (ناشناس، ۱۳۴۹: ۵۵۰-۵۵۱) در روزگار شاه سلیمان: در دو ایوان عمارت رفیع انتهای میدان قصر یا میدان شاه نقاره و موسیقی نظامی بنوازند و مردم شهر اعم از ایرانی، هندی، عثمانی، مسکوی و اروپایی در این جشن شادمانی شرکت جویند و فرمان پادشاه هم اجرا شد (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۶۴۷)

۲-۷) چراغانی و آتش بازی:

چراغانی و آتش بازی بر زیبایی و شکوه مراسم و آیین‌ها می‌افزود. شاه عباس مراسمی از قبیل چراغانی و آتش بازی را به بهانه‌های مختلف ترتیب می‌داد (فلسفی، ۱۳۴۴: ۲۸۶-۳۰۵) شاه عباس دستور می‌داد مردم نیز برای تماشای این گونه مراسم حاضر شوند و گاه مهمان خارجی خود را در ایوان عالی قاپو که در ضلع طولی غرب میدان قرار داشت به تماشای این گونه مراسم دعوت می‌کرد. (فلسفی، ۱۳۴۴: ۳۰۴ و ۳۰۵) شاه عباس دوم هم مانند شاه عباس کبیر به برپایی مراسم چراغانی و آتش بازی در میدان مقابل دیده عموم مردم صورت می‌داد. وی برای مراسم استقبال از ندر محمد خان به برپایی و برگزاری مراسم چراغانی و آتش بازی در اطراف میدان اقدام می‌کند (وحید قزوینی، ۱۳۲۹ک ۷۶-۷۷)

۲-۸) موسیقی و نقاره زنی:

نقاره زنی بیشتر در موارد هنگام غروب و سحر و تشریفات دولتی و مراسم خصوصی مورد استفاده قرار می‌گرفت. نوای نقاره در بنای نقاره خانه بر سر در قیصریه به مناسبت‌های مختلف و به هنگام طلوع و غروب آفتاب به رسم ایرانیان باستان در تمام میدان نقش جهان طنین انداز می‌شد بالای سر در مدخل بازار شاه، دو ایوان سر پوشیده بزرگست که به آن نقاره خانه می‌گویند و به معنی محل نواختن ادوات موسیقی است، و هر روز به هنگام برآمدن آفتاب و غروب خورشید در آن جا سرنا و دهل و طبل می‌نوازند. این طبل سه برابر طبل‌های ما اروپاییان است و صدای مهیبی از آن بر می‌خیزد (شاردن، ۱۳۷۴، ج ۴: ۱۴۲۸) دلاواله جهانگرد ایتالیایی می‌نویسد «در پایین میدان نزدیک بازار به قرینه آن سر درب بزرگی است که در طبقه بالای آن دو جایگاه قرار دارد که هر روز غروب آفتاب در آن نقاره می‌زنند و در آهنگ جنگی ایرانی و ترک می‌نوازند که به گوش خوش می‌آید و با وجود بزرگی میدان در همه جا طنین می‌افکند..» (دلاواله، ۱۳۴۸: ۳۹) تحت فرمان شاه عباس اول مراسم سوگواری محرم برای شهادت امام حسین (ع) به مراسمی بزرگ تبدیل شد که جنبه‌های مدنی و مذهبی را توأمان دارا بود صحنه اصلی این مراسم میدان بود که از عمارت سر در عالی قاپو قابل رویت بود (عالمی، ۱۳۸۷: ۶۱).

نتیجه:

هر میدانی با توجه به طراحی و نوع ساخت، کارکردهای گوناگونی دارد و طراحی و ساخت میدان نقش جهان یک پیوند و همبستگی را میان بناهای اطراف آن بوجود آورده که در نوع خود بی نظیر است. همچنین قرار گرفتن مساجد، بازار، حمام، مدرسه و غیره در کنار هم به اهمیت آن افزوده است. بنابراین می‌توان اذعان کرد که اقتصاد، مذهب، فرهنگ و.. می‌توانند در کنار هم یک وحدت جمعی را میان طبقات مردم و پادشاه بوجود بیاورند که در واقع این ویژگی مرهون فکر سنجیده شاه عباس اول در ساخت این بناست و همین امتیاز باعث شده است تا نسبت به دیگر میدان‌ها

برتر باشد. مهمترین رکن اصلی این میدان وجود بازار و دکان های مختلف است که نتیجه آن رونق اقتصادی، تجارت با همسایگان و اقلیت ها، مبادله کالاها، نایاب و... است که رفاه و امنیت را برای مردم جامعه صفوی بوجود آورد. در کنار رونق اقتصادی در میدان نقش جهان، کارکردهای اجتماعی متفاوتی هم اجرا می شد که برگزاری مسابقه ها، آیین و جشن ها و وجود قهوه خانه ها و چای خانه ها بر اهمیت میدان افزود. لذا ایجاد چنین میدانی نشانگر نیاز جامعه و علاقه پادشاه نسبت به این موضوع است. در واقع هدف و کوشش پادشاهان صفوی از برگزاری مراسم ها، جشن ها و غیره را می توان بیشتر به نمایش گذاشتن جلوه و شکوه دربار، سهولت تجارت و ثبات اقتصادی در پایتخت صفوی (اصفهان)، به دیگر کشورها و پادشاهان به حساب آورد.

منابع:

۱. اولثاریوس، آدام، (۱۳۶۹)، سفرنامه، مترجم حسین کرد بچه، بی جا: کتاب برای همه.
۲. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۴۸)، سیاست و اقتصاد عصر صفوی، تهران، بنگاه مطبوعاتی صفیعیشاه.
۳. تاورنیه، ژان باتیست، (۱۳۵۶)، سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری، تصحیح حمید شیرانی، چ ۲، اصفهان، کتابفروشی تابید.
۴. دلاواله، پیتر، (۱۳۴۸)، سفرنامه پیتر دلاواله، ترجمه، شفا شجاع الدین، تهران، انتشارات بنگاه.
۵. سانسون، (۱۳۴۶)، سفرنامه سانسون، ترجمه تقی تفضلی، تهران، بی نا.
۶. سلطانزاده، حسین، (۱۳۷۰)، فضاهای شهری در بافت های تاریخی ایران، تهران، رسام.
۷. سیوری، راجروین، (۱۳۹۱)، ایران عصر صفوی، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران، سعدی.
۸. شاردن، جان، (۱۳۷۴)، سفرنامه شوالیه شاردن، ج ۴، ترجمه اقبال یغمایی، تهران، توس.
۹. شیخ صراف، منوچهر، (۱۳۹۲)، اصفهان در گذر زمان، اصفهان، گلدسته.
۱۰. عالمی، مهوش، (۱۳۸۷)، باغ های شاهی صفوی، ترجمه مریم رضایی پور و حمید رضا جیحانی، فصلنامه گلستان هنر، ۴(۱۲).
۱۱. عمید، حسن، (۱۳۶۱)، فرهنگ فارسی عمید، تهران، امیر کبیر، انتشارات سپهر.
۱۲. فلسفی، نصرالله، (۱۳۴۴)، زندگانی شاه عباس اول، ج ۲، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. کمپفر، انگلبرت، (۱۳۶۰)، سفرنامه کمپفر، ترجمه کیکاووس جهانگیری، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
۱۴. منجم، ملا جلال الدین، (۱۳۶۶)، تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال، به کوشش سیف الله وحید نیا، بی جا، انتشارات وحید.

۱۵. ناشناس، (۱۳۴۹)، عالم ارای شاه اسماعیل، با مقدمه و تصحیح و تعلیق اصغر منتظر صاحب، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

۱۶. وحید قزوینی، محمد طاهر بن حسین، (۱۳۲۹)، عباسنامه (شرح زندگانی ۲۲ ساله شاه عباس ثانی)، به کوشش ابراهیم دهگان، تهران، کتابفروشی داوودی.

۱۷. یعقوبی، حسین، (۱۳۸۳)، راهنمای سفر به استان اصفهان، تهران، انتشارات روزنه.

18. Thomas Herbert, **A Relation of some yeares Travaile in to Afrique, Asia, Indies**(London 1634).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی